

ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ В БЪЛГАРИЯ – ИНСТРУМЕНТ ЗА ОГРАНИЧАВАНЕ НА „ИЗТИЧАНЕТО НА МОЗЪЦИ“ ОТ СТРАНАТА

Атанас Димитров¹
e-mail: adimitrov@unwe.bg

Резюме

Настоящата публикация разглежда съществуващи пропуски и недостатъци в система на висшето образование в България, които допринасят за „изтичането на мозъци“. Статията анализира публично достъпни документи, данни и други информационни източници и предлага мерки, насочени към привличане на бъдещи студенти от България и чужбина чрез подобряване на качеството на висшето образование. Застъпва се твърдението, че в университетските учебни програми следва да отразяват не само интересите на бизнеса, но и националния и международен контекст и нуждите на обществото.

Ключови думи: изтичане на мозъци, висше образование, емиграция, етика, интегритет

JEL: I23, I25

Увод

„Изтичането на мозъци“ е процес, който в по-голяма или по-малка степен засяга всяка една държава в света. Влиянието, което оказва той може да доведе до редица положителни аспекти, но също така и до негативни, като последното обикновено се проявява в по-слабо развитите в икономическо отношение страни. Такъв е случаят и на Република България, в която акцентът пада основно върху отрицателните страни на изтичането на мозъци. Погледнато от демографска гледна точка, това не би трябвало да учудва особено, имайки предвид, че днес България е сочена като страната с най-бързо свиващо се население заедно с Литва – очаква се през 2050 г. то да намалее с повече от 23% в сравнение с 2019 г. (United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2019, p. 12). Към това могат да се добавят и „етикетите“ най-бедна страна в Европейския съюз (ЕС), държава с висок риск от бедност или социално изключване, политическа нестабилност, най-ниска продължителност на живота сред страните-членки на ЕС

¹ Главен асистент, доктор по икономика и управление, катедра "Национална и регионална сигурност", УНСС

(Eurostat, 2019), възприятие сред населението за най-корумпирана страна в ЕС (Transparency International, 2020), както и ниско качество на здравеопазване (Тренд, 2019) и образование (Министерство на образованието и науката, 2020, с. 30). Разбираемо, тези фактори и привидно безкрайният период на демократични промени след 1989 г. допринесоха в значителна степен до емиграцията на високообразовани и квалифицирани български граждани, както и на желаещи да следват висше образование зад граница. Всъщност неблагоприятните структурни условия често се считат за основните тласкащи фактори, водещи до емиграцията на човешкия капитал като цяло (Cavallini et al., 2018).

В такава обстановка висшето образование в България е изправено от години пред редица предизвикателства като например финансиране, брой на приети студенти, взаимодействие с бизнеса и държавата, качество на предлаганото образование и на провежданите изследвания. Част от тези предизвикателства от своя страна са свързани с лоша етика и почтеност (интегритет) или тяхната липса, занижени изисквания за прием и вземане на семестриални изпити, дори недобра подготовка на част от преподавателския състав. Тези въпроси обаче получават значително по-малко внимание от институции и изследователи, като фокусът в последните години пада върху връзката между образованието и бизнеса. В същото време те са от изключително значение и настоящата статия посочва, че преодоляването им има потенциала да направи следването на висше образование в страната по-конкурентно и привлекателно по отношение на качеството и възможностите за кариера. По този начин висшето образование може да послужи и като възпиращ фактор в положителен аспект за онези, които са мотивирани да емигрират с цел образование, както и като фактор за привличане на чужди граждани, заинтересовани от образование зад граница. В тази връзка в публикацията терминът „изтичане на мозъци“ включва както хората с висше образование, така и тези, които следват в страната и чужбина. Широкият обхват на темата налага и някои ограничения на материала: влиянието на обявената от Световната здравна организация пандемия Ковид-19 и на предприетите мерки за ограничаването и върху системата за висше образование не са разгледани, както и данни и друга информация от 2021 г.

Литературен преглед

Терминът „изтичане на мозъци“ обикновено се разбира като емиграция на човешки капитал, която в много случаи е стеснена до тази на образовани и висококвалифицирани граждани от по-слабо развитите в икономическо отношение региони и държави. През годините този феномен е бил свързан от изследователи главно с отрицателни ефекти в страните на произход. Въ-

преки че подобни изводи са много по-представени в по-ранни проучвания, като се изтъква например тяхното значение във военно-икономическо отношение (Grubel и Scott, 1966), днес не са напълно изключени, особено в държави, които са силно засегнати от демографски промени, като например тези в Източна Европа. Редица изследователи (Bhagwati and Hamada, 1974; Docquier and Marfouk, 2006) посочват, че негативните ефекти произтичат от факта, че много висококвалифицирани емигранти получават формалното си образование в страната на произход. Негативен нюанс придава и изтичането на човешки капитал, считан за важен фактор за икономически растеж (Schulz, 1971; 1981 цитирано в Haque and Kim, 1995), както и това, че емиграцията на висококвалифицирани и образовани хора допринася за увеличаване на неравенството между богати и бедни държави (Docquier and Raparport, 2012).

Безспорно образованието е един от тласкащите фактори за изтичането на мозъци, когато става въпрос за страните на произход. Движението на студенти от по-слабо към по-силно развити икономически страни е считано за негова основна форма (Chen, 2015, с. 1). В същото време обаче образованието е и един от привличащите фактори в страните – крайна дестинация. В тази връзка то е важно не само от гледна точка на благосъстоянието, но влияе и на други фактори като развитие, растеж и иновации (Giannoccolo, 2004). Затова реформите в образователните системи често се разглеждат като мярка за справяне с изтичането на мозъци (Kögner, 1998).

В България въпросът с изтичането на мозъци се разглежда главно от гледна точка на страна на произход, т.е. предимно в отрицателен аспект: загуба на човешки капитал, потенциални икономически загуби и намаляване на населението. Ниско заплащане и лоши условия на труд, както и липса на възможности за кариерно развитие на учени и изследователи често са сочени сред основните фактори, отговорни за изтичането на мозъци (Bobeva, 1993, цитирано в Gächter, 2002). Така България бързо губи интелектуалния си елит след началото на т. нар. демократични промени (Zlatanova, 1991).

Сред причините за емиграция обикновено са и качеството на образователната система, наличието на инфраструктура, културен и социален живот и система на здравеопазване (Giannoccolo, 2004). Например Maeva (2010) предполага, че качественото и престижно образование, предоставяно от британските университети и колежи, е било основна причина за по-големия брой български студенти в Обединеното кралство след 2007 г., а като цяло бавното темпо, с което се реформира образователният сектор в България, вероятно ще продължи тренда на изтичане на мозъци.

Висше образование като причина за изтичането на мозъци от България

Краят на комунистическия режим дава тласък на емиграцията от България. Много български граждани решават да потърсят по-добро бъдеще зад граница и докато основните причини са икономически, то не малко българи напускат страната с цел получаване на висше образование зад граница. Тази тенденция продължава и след присъединяването на България към ЕС, като засяга както притежаващи диплома за висше образование, така и не малко от завършилите средно образование. Като основни характеристики на постоянната емиграция могат да се посочат от една страна – проблемите и предизвикателствата от структурно и демографско естество, а от друга – особеностите на висшето образование (Martin et al., 1988 цитирано в Dodani and LaPorte, 2005). За отбелязване е, че уменията и знанията, които придобиват завършилите чужденци в приемащата държава, обикновено не мигрират обратно към тази на произход (Dodani and LaPorte, 2005), което е и основна причина емиграцията с цел образование да представлява притеснителен за развитието на българската държава въпрос.

Днес основните фактори за емиграция на високо образовани български граждани не се различават съществено от тези в началото на 90-те години на миналия век, тъй като в основата си остават предимно икономически и са свързани с кариерното развитие. Това е напълно разбираемо, тъй като ниските заплати обезсърчават изследователите и академичния състав, което ги поставя в неизгодно положение в сравнение с техните колеги от ЕС (Стратегията за развитие на висшето образование в Република България за периода 2014 – 2020 г., 2014).

Системата на висшето образование в България все още е изправена и пред множество други взаимносвързани предизвикателства като например намаляващия брой на студентите през последните години, зависещо от държавата финансиране (включително липсата на достатъчно ресурси и лошото финансово управление), конкуренцията между много университети, предлагащи привидно сходни учебни програми, прекомерна натовареност на университетските преподаватели, както и съществуващи в обществото стереотипи за качеството на образованието в страната. В някои случаи всичко това води до противоречиви и неетични академични практики, които допълнително понижават качеството на висшето образование в страната и нанасят щети по неговия имидж и този на работодателите в сектора. Това от своя страна има демотивиращ ефект не само върху настоящи и бъдещи студенти, но и върху университетските преподаватели. Последното и свързаните с тях изисквания за нисък прием и оценка на фона на намаляващия брой студенти, могат да се считат за допълнителен тласък за повече младежи и техните

семейства да изберат да получат висше образование в чужбина, особено ако имат финансовите възможности да направят това.

На фона на гореизложеното, от висшето образование, и университетите в частност, се очаква да имат съществена роля в икономическото, технологичното и дори културното развитие в страната. Разбираемо, когато това не се получава в достатъчна степен и държавата изпитва видим недостиг в тези аспекти, образованието търпи критика. Някои автори обаче отбелязват, че темата с висшето образование, в тесен, и изтичането на мозъци, в широк смисъл, се преекспонира, твърдейки, че вниманието би следвало да се фокусира върху паричните преводи от емигранти (Gächter, 2002). В това отношение превежданите от български граждани зад граница финансови средства се посочват като една от най-големите чуждестранни инвестиции в България, надхвърляща 1 милион евро на година в периода 2017 – 2019 (БНБ, n.d.). Въпреки това е трудно да се определи каква част от паричните преводи се изпращат от висококвалифицирани емигранти, а и висшето образование не следва да се разглежда единствено в тесен икономически смисъл.

В последните години липсата на силна връзка между висше образование и бизнес потребности се представя като основна причина за по-ниско качество на сектора. Често се посочва, че мерките за повишаване на приложимостта на придобитото образование не са достатъчно съобразени с нуждите на пазара на труда (Европейска комисия, 2019, с. 9). Фокусирането основно върху тази връзка обаче създава и затвърждава други негативни аспекти. По този начин се игнорира идеята за образование, за отговорно гражданство, а хуманитарните науки отстъпват все повече място на техникo-научните дисциплини (Casado et al., 2018, p. 66). Nilsen (2005, с. 89) отбелязва, че университетите са под огромен натиск от правителствата да разглеждат обучението на студенти в чисто технически условия, докато обучение на определени интелектуални аспекти, имащи по-голям потенциал за реализиране на ценности като почтеността, не са приоритетни. В крайна сметка много висши учебни заведения губят ролята си на институции, обучаващи бъдещи лидери в различни сфери, като вместо това биват възприемани като фабрики, произвеждащи работници с цел задоволяване на най-непосредствените нужди на обществото (Nilsen, 2005).

Постоянният интерес към висшето образование в чужбина от страна на български семейства също може да се тълкува като недоверие към българската образователна система. Нещо повече, мнозина от онези, които емигрират с образователна цел (макар първоначално да правят това с нагласата да бъде само временно), както и децата на емигранти, които впоследствие живеят и учат в чужбина, придобиват своите умения и професионална квалификация в приемащата държава (Meyer and Brown-Luthango, 1999).

Към гореизложеното трябва да се добави, че през последните години в България съществува широкото схващане, че придобиването на висше образование в страната е недостатъчно само по себе си, за да може човек да се счита за високо образован и с придобити необходими знания и умения. Такива възприятия се предопределят от споменатите по-горе изисквания за прием и оценка, лошата етика и почтеност сред студентите и преподавателите, както и от големия брой университети в страната, предлагащи сходни бакалавърски и магистърски програми на фона на тежки демографски процеси. Въпреки че може да се твърди, че съществуват различия в това отношение в зависимост от висшето учебно заведение, включително отделни факултети и катедри, се очаква университетите да положат повече усилия за борба с подобни възприятия и генерализиращи оценки относно образованието, което предоставят. Това обаче е деликатна тема, която обикновено се избягва, тъй като в някои случаи може да изиска предприемането на радикални, от гледна точка на преподавателския състав, мерки. В допълнение преминаването към онлайн обучение като част от мерките за противодействие на пандемията Ковид-19, поне за момента, измества основния фокус и не подпомага разрешаването на етични въпроси, които имат съществено значение за качеството на предлаганото образование.

Висше образование в България като противодействащ на изтичането на мозъци фактор

Изтичането на мозъци, освен икономическа, е и политическа тема и като такава е една от основните дискутирани от няколко правителства и почти всички политически партии. В крайна сметка обаче повечето от приетите мерки за ограничаването на този процес се оказаха ограничени по обхват и неефективни. Основна причина за това е, че обикновено фокусът пада най-вече върху един конкретен аспект, докато други се пренебрегват, т.е. не се взема под внимание, че изтичането на мозъци е предопределено от редица обстоятелства както в страната на произход, така и в тази на крайна дестинация. Например по-ниската безработица и по-високото заплащане като цяло днес в сравнение с предишни години не доведоха до значително намаление на емиграцията, имайки предвид че между 2012 и 2019 г. броят на емигриралите български граждани се е увеличил почти три пъти (Национален статистически институт, 2020). Ето защо трябва да се подчертае, че целта на висшето образование не се ограничава единствено до икономическата област, въпреки че в основата си търсенето на кадри, завършили качествено образование, се определя от глобалния капитализъм (Kruss et al., 2015, p. 29).

Също така преподаватели и изследователи се нуждаят от контекст и условия, характеризиращи се с адекватни политически решения, финансиране, инфраструктура, техническа поддръжка и съществуване на научна общност (Dodani, LaPorte, 2005). Казано по друг начин, висококачественото образование, съчетано с възможности за кариера, адекватно заплащане и признание, имат съществено значение за ограничаване на изтичането на мозъци и респективно за задържането и привличането на (потенциално) висококвалифицирани лица. Като пример в това отношение може да се посочи високото ниво емиграция на медицински работници от България, въпреки многото свободни работни места в здравния сектор в страната (The World Bank, 2019, p. 63).

Висшето образование може да бъде едновременно притегателен и тласкащ фактор за емиграция, поради което притежава потенциал да бъде един от инструментите за смекчаване на негативните ефекти от изтичането на мозъци, главно чрез задържане на повече завършили висше образование в България. От теоретична гледна точка мерките биха могли да бъдат най-разнообразни – от относително ограничителни мерки, насочени към значително минимизиране на изтичането на мозъци от страната, до такива, които се фокусират върху привличане. От практическа гледна точка обаче е за предпочитане държавата и висшите учебни заведения да се фокусират върху възможностите за привличане, а не върху тези за ограничаване. Последните, особено в ситуация на свобода на движение, капитал и труд, а и предвид недалечното минало на страната, биха имали по-скоро обратен ефект. В това отношение трябва да се подчертае, че когато се правят промени в дадена система, системата реагира, а в случая системата на висшето образование е част от висшето образование в световен мащаб и други държави всъщност биха се възползвали с цел привличане на потенциални студенти с всички произтичащи от това ползи за тях във времето.

Мнозина поддържат тезата, че повече държавни инвестиции в образованието биха подобрили неговото качество, което на свой ред би довело до евентуално привличане на други българи и чужденци, за които в момента висшето образование в страната не е първи избор. Въпреки това допълнителното държавно финансиране трудно би могло да се материализира в повече студенти и висшисти, оставащи в страната, ако са налице други важни тласкащи фактори за напускане на образованите (Beine et al., 2001).

Георгиев и Велушев (2019) посочват, че през последните няколко години държавните разходи за висше образование водят дори до намаляване на качеството на образователните изисквания, липса на дългосрочни планове за научни изследвания, както и до немотивиран академичен персонал, който не може да разчита на стабилен доход и предвидимо кариерно развитие. Като

многозначително за неадекватността на предприетите досега мерки може да се посочи все още твърде ниското равнище на заплащане на голяма част от университетските преподаватели в България, както и това на месечните стипендии за редовни докторанти на национално ниво, което е по-ниско от минималната работна заплата в страната. Красноречива в това отношение е статистиката от САЩ, според която между 2012 и 2018 г. 77,8% от 270 български докторанти с временна виза заявяват намерението си да останат на американска земя след получаване на докторска степен (National Center for Science and Engineering Statistics, 2019). С други думи, интересът за развитие на запад остава много висок, което от своя страна отслабва академичния и социално-икономическия потенциал на България.

Изброените дотук слабости на системата за висше образование всъщност показват, че нейното реформиране може да доведе до превръщането ѝ в подходящ инструмент за предотвратяване на изтичането на мозъци от страната. За тази цел е необходимо българските университети да прилагат мерки, които се фокусират върху качеството на образованието, което предлагат, както и върху това на изследванията и науката, които развиват. Като много важно трябва да се посочи и създаването (там, където липсва или почти не съществува) и поддържането на академична култура, характеризираща се с висока степен на меритокрация и откритост. Тези мерки, както се подразбира, са свързани и със справяне с досега изложените предизвикателства и недостатъци.

За отбелязване е, че някои от мерките за намаляване на отрицателното въздействие на изтичането на мозъци могат да бъдат успешни в една или повече изпращащи страни, докато в други могат да бъдат разглеждани като недостатъчни или неподходящи. Това представлява още един атестат за важността на националния контекст в политически, икономически, социален и културен аспект. Поради тази причина толкова афишираната липса на ориентация на системата на висшето образование към нуждите на пазара на труда (Министерство на образованието и науката, 2014, с. 14-15; 2020) не трябва да се счита за неин основен проблем, а следва да се търси цялостен подход, обхващащ както нуждите на бизнеса, така и тези на държавата, обществото и дори на света като цяло.

За изтичането на мозъци допринасят и фактори като безкрайните реформи без видим и значителен успех и широко разпространената корупция. В този ред на мисли системата на висшето образование следва да насърчава мерки за борба с корупцията чрез стартиране на бакалавърски и магистърски програми, фокусирани върху **антикорупция, почтеност и етика**. Направените досега стъпки в тази насока са по-скоро спорадични, отколкото последователни и всеобхватни на национално ниво, а и се фокусират преди всичко върху корупцията в тесен смисъл. Въпросите, свързани с етика и

интегритет в областта на образованието, обикновено получават много по-малко внимание от страна на институции и изследователи. Може да се твърди, че липсата или ограниченото им присъствие допълнително понижават качеството на образователната система, поради важността им за развитие на общество и държава, включително на образователната сфера. Въвеждането на адаптирани лекционни курсове по интегритет и етика би допринесло и за тяхното развитие и би спомогнало за преодоляване на негативния имидж на висшето образование като „фабрика“ за кадри за определени бизнеси и „дипломи без стойност“.

Всъщност на международно ниво вече съществуват университетски модули по отношение на етика, интегритет и антикорупция. Те са разработени в рамките на инициативата „Образование за правосъдие“ (Education for Justice) на Службата на ООН за наркотици и престъпността (UNODC, 2020), като могат да бъдат използвани като полезен инструмент от преподаватели в България. В своята същност голяма част от тях са мултидисциплинарни и могат да бъдат интегрирани дори и в различни дисциплини, отразявайки и националния контекст.

С етика и интегритет отчасти може да се свърже и понижаването на изискванията на приемните и семестриалните изпити, поради което в българските висши учебни заведения влизат и не малко на брой слабо подготвени или с липсваща мотивация студенти. За отбелязване е, че това е по-скоро широко разпространена, отколкото самостоятелна практика на даден университет. Като вероятна причина за подобни проявления могат да се посочат и държавната субсидия, която е обвързана до значителна степен с броя на записаните студенти, както и намаляващия брой на последните като цяло. Накратко, зависимостта един от друг на участниците в образованието води до неправомерни практики (Hallak, Poisson, 2002 цитирано в OECD, 2018, р. 9). Въведените промени по отношение на държавното финансиране като важността на професионалните направления и оценката за акредитация, поне засега, не водят до значително подобрене в това отношение, а пандемичната обстановка вече допълнително усложни ситуацията откъм качество на предоставяното образование, имайки предвид онлайн формата на обучение в по-голямата част от времето досега.

Освен това липсата на интегритет във висшите учебни заведения води до загуба на административно време, почтеност и уважение към етиката и морални ценности от страна на студентите (Boehm et al., 2009, р. 47). Ето защо интегрирането на университетски модули и/или програми за етика, почтеност и антикорупция има потенциала да доведе до положителни промени както на национално, така и на международно ниво. Някои изследователи (Rice, Webb, 2017) посочват, че чрез преподаване и поддържане на високи етични стандарти университетите имат потенциала да подкрепят

професионалното развитие на студентите, помагайки им същевременно да направят правилния етичен избор. Нещо повече, имайки предвид, че голяма част от лидерите в бизнеса и държавните институции излизат от системата на висшето образование, преподавателите имат възможност да изиграят важна роля в тяхното формиране от гледна точка на отношение към етичните ценности (Rice, Webb, 2017, p. 8). В случая на България това ще покаже, че страната и нейната образователна система полагат значителни усилия за изграждането на етично, отговорно и почтено общество, което съчетано с личния пример на академичен персонал ще бъде и важен сигнал за много бъдещи студенти от страната и чужбина.

В допълнение към това приемането на студенти, заинтересовани от качествено образование, може да се счита за движеща сила за повишаване на качеството и сред преподавателския състав. Това на свой ред ще минимизира практики от типа на „студенти на килограм“ (Milenkova & Hristova, 2017, pp. 138-139), с които, за съжаление, се свързва българското висше образование.

Интегрирането на теми като етика и почтеност в университетските учебни програми ще допринесе и за „промотирането“ на положителни характеристики на образователната система в страната в качеството им на конкурентни предимства, тема, на която по-скоро не се обръща особено внимание. Например България е сред водещите страни по отношение на равенство на половете сред преподавателския състав и брой студенти на преподавател (Eurostat, 2017).

В тази връзка трябва да се посочи и друга особеност на системата за висше образование в България, която може да се приеме и за нейна слабост – предимно затвореният ѝ характер към голяма част от света. Съществуват малко изключения, като те са предимно свързани с други държави и програми за обмен на студенти и преподаватели. Обективно е да се спомене и че през 2020 г. бяха направени определени стъпки в тази насока (Министерския съвет, 2020), но в основата си те са насочени към привличане на етнически българи от страни от Балканския полуостров, както и от Молдова и Украйна. По този начин страната пропуска възможността да създаде връзка между обучаващите се чужди студенти и българската държава и общество. Всъщност редица страни по света използват образователните си системи именно в тази насока, чрез което впоследствие придобиват влияние в политическо, икономическо, социално и културно отношение. Като примери в това отношение могат да се посочат законът Фулбрайт от 1946 г. в САЩ, който поставя образованието като изключително важен елемент на международните отношения и публичната дипломация (Triana, 2015, p. 384), както и британската система за висше образование, която се възприема като допринасяща за упражняването на мека сила от страна на Великобритания (House of Lords, 2013, pp 903-909).

В светлината на гореизложеното системата на висшето образование трябва да бъде по-отворена за чужденци както от по-слабо развити, така и от развити в икономическо отношение страни. Това обаче ще бъде в пряка връзка с предлаганото качество, т.е. трябва да се отговори на въпроса дали се търси попълване на местата в университети или повишаване на качеството на предлагането образование и на конкуренцията, включително и на международно равнище. Привличането на повече чуждестранни студенти ще даде възможност образователният сектор да бъде използван от държавата като инструмент за упражняване на мека сила на международно ниво. Това също така би подкрепило изразените при различни поводи амбиции на българската държава да бъде лидер в регионален аспект. Нещо повече, образованието е ключов фактор за изграждането на бъдещия потенциал на една страна поради своята насоченост предимно към по-младата част от населението, както и поради своята същност на инструмент за овластяване на индивиди и нации (Wojciuk et al., 2015, p. 4).

Привличането на чуждестранни студенти се свързва и с конкуренцията в образователния сектор на национално и международно ниво. От своя страна тя следва да бъде катализатор за стратегически промени в българските университети, или поне във водещите сред тях, насочени към значително по-висока активност в глобалното висше образование. Wildavsky (цитирано в Araya & Marber 2013, p. 45-49) посочва, че именно то има ключова роля за поддържане на икономиката на знанието и за глобален просперитет. Ако България не намали значително негативната за нея тенденция, това ще означава, че и в следващите десетилетия ще бъде изоставаща в икономическо развитие с произлизащите от това други негативи за страната.

Заклучение

Редица обстоятелства, сред които неадекватни правителствени решения, намаляващ брой студенти, както и силна конкуренция на национално и международно ниво, доведоха до възприемане на противоречиви практики сред българските висши учебни заведения. Това на свой ред допринася за изтичането на мозъци от страната, тъй като превръща образованието зад граница в привлекателна цел за мнозина.

Този процес ще продължи да създава предизвикателства пред икономическия, политическия, социалния и културния живот в България, поради което ограничаването му трябва да е приоритет на всяко едно правителство. Необходимо е обаче фокусът да бъде по-широк, т.е. съответните мерки следва да включват не само икономически стимули, но и да са насочени към постигането на други цели: от създаването на нови възможности за кариера до институции и общество, освободени от корупция.

В такава обстановка висшето образование в България има потенциала да допринесе за ограничаване на изтичането на мозъци. Но осигуряването на качествено образование от международна гледна точка не означава автоматично значително ограничаване на този негативен за страната процес, тъй като за това се изисква и прилагането на редица други мерки. Възникват редица въпроси, сред които този за същността на необходимите промени, включително в учебните програми, т.е. те трябва да отразяват националния и международния контекст и нуждите на обществото, а не единствено на бизнеса. В това отношение системата на висшето образование в България следва да бъде насочена към привличане не само на български, но и на чуждестранни студенти, за което качеството на предлаганите обучение и изследвания и последващи възможности ще бъдат от ключово значение. За последното, създаването или интегрирането на специализирани образователни модули и програми по етика и интегритет може да се окаже от особена необходимост. Тъй като обаче тази публикация е ограничена откъм обхват и данни, необходими са допълнителни изследвания и проучвания, които да подпомогнат по-пълното разбиране на изтичането на мозъци и неговата връзка с качеството на висшето образование в България.

Използвана литература

- БНБ (2020), Платежен баланс – стандартно представяне (РБП6) (BNB, 2020, Platejen balans – standartno predstaviane (RBP6) available at: <https://www.bnb.bg/Statistics/StExternalSector/StBalancePayments/StSearchStandard/index.htm> (accessed 18.08.2020)
- Георгиев, Р. & Велушев, М. (2019). Стратегия за развитие на висшето образование: европейски изисквания, метрики, проблеми, Научни трудове на УНСС, 2/2019, ИК – УНСС, София, с. 113-150. (Georgiev, R, & Velushev, M. 2019, Stategia za razvitie na vissheto obrazovanie: evropeiski iziskvania, metriki, problemi, Nauchni trudove na UNSS, 2/2019, IK – UNSS, Sofia, s. 113-150).
- Европейска комисия (2019). Мониторинг на образованието и обучението 2019: България, (Evropeyska komisia 2019, Monitoring na obrazovaniето i obuchenieto 2019: Bulgaria) available at: https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/document-library-docs/et-monitor-report-2019-bulgaria_bg.pdf (accessed 11.10.2020)
- Министерство на образованието и науката (2014). Стратегия за развитие на висшето образование в Република България за периода 2014 – 2020 г., приета с Решение на Народното събрание от 26 февруари 2015 г., Обн., ДВ, бр. 18 от 10.03.2015 г. с. 14-15. (Ministerstvo na obrazovaniето i naukata, 2014, Strategia za razvitie na vissheto obrazovanie v Republika Bulgaria za perioda 2014

- 2020, prieta s Reshenie na Narodnoto Sybranie ot 26 fevruari 2015, Obn., DV, br. 18 ot 10.03.2015, s. 14-15).
- Министерство на образованието и науката (2020). Проект на Стратегия за развитие на висшето образование в Република България за периода 2021 – 2030 г. (Ministerstvo na obrazovaniето i naukata, 2020, Proekt na Strategia za razvitie na vissheto obrazovanie v Republika Bulgaria za perioda 2021 – 2030) available at: <http://strategy.bg/PublicConsultations/View.aspx?lang=bg-BG&Id=5238> (accessed 20.08.2020)
- Министерския съвет на Република България (2020). Постановление № 137 на МС от 25.06.2020 г. за приемане на Списък на професионални направления и защитени специалности“, Обн., ДВ, бр. 58 от 30.06.2020 г., публ. 01.07.2020 г. (Ministerskia savet na Republika Bulgaria, 2020, Postanovlenie № 137 na MS ot 25.06.2020 za priemane na Postanovlenie № 137 na MS ot 25.06.2020 g. za priemane na Spisak na profesionalni napravlenia i zashtiteni spetsialnosti, Obn., DV, br. 58 ot 30.06.2020, publ. 01.07.2020).
- Национален статистически институт на Република България (2020). Външна миграция по гражданство – общо за страната (Natsionalen statisticheski institut na Republika Bulgaria, 2020, Vanshna migratsia po grazhdanstvo – obshto za stranata) available at: https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/reports/result.jsf?x_2=72 (accessed 20.08.2020)
- Постановление № 103 на МС от 31.05.1993 г. за осъществяване на образователна дейност сред българите в чужбина (обн. – ДВ, бр. 48 от 04.06.1993 г.; ... изм. и доп., бр. 9 от 31.01.2020 г.) (публ. 18.02.2020 г.) (Postannovlenie № 103 na MS ot 31.05.1993 za osashtestvyavane na obrazovatelna deinost sred balgarite v chujbina (obn. – DV, br. 48 ot 04.06.1993; ... izm. i dop., br. 9 ot 31.01.2020., publ. 18.02.2020) available at: <https://www.mon.bg/bg/173>
- Тренд (2019). Нагласи към здравната система в България, октомври (Trend, 2019, Naglasi kym zdravnata Sistema v Bulgaria, oktomvri) available at: http://arpharm-e4ethics.org/Presentation_ARPharm_Trend.pdf (accessed 29.07.2020)
- Beine, M., Docquier, F., and Hillel, R. (2001). Brain drain and economic growth: theory and evidence, *Journal of Development Economics*, 64, issue 1, pp. 275-289.
- Bhagwati, J. and Hamada, K. (1974). The Brain Drain, International Integration of Markets for Professionals and Unemployment: A Theoretical Analysis, *Journal of Development Economics*, 1, pp. 19-42.
- Boehm, P.J., Justice, M. and Weeks, S. (2009). Promoting academic integrity in higher education, *The Community College Enterprise*, 15(1), pp. 45-61.

- Casado, M., Martínez, M., & Patrão Neves, M. D. C. (2018). Declaración sobre ética e integridad en la docencia universitaria, FEM, Revista de la Fundación Educación Médica, 21(2), pp. 65-74.
- Cavallini, S., Soldi, R., Di Matteo, L., Utma, M. A., & Errico, B. (2018). Addressing Brain Drain: The Local and Regional Dimension, European Committee of the Regions, p. 13.
- Chen, Q. (2015). Globalization and transnational academic mobility: The experiences of Chinese academic returnees, State University of New York at Buffalo.
- Dodani, S., & LaPorte, R. E. (2005). Brain drain from developing countries: how can brain drain be converted into wisdom gain?, Journal of the Royal Society of Medicine, 98(11), pp. 487-491.
- Docquier, F. and Marfouk, A. (2006). International Migration by Education Attainment 1990 – 2000, in International Migration, Remittances & the Brain Drain, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, pp. 151-200, available at: <http://documents.worldbank.org/curated/en/426881468127174713/pdf/339880rev.pdf> (accessed 15 July 2020)
- Docquier, F. and Rapaport, H. (2012). Globalization, Brain Drain, and Development, Journal of Economic Literature, Vol. 50, No 3, pp. 681-730.
- Eurostat (2017). Tertiary Education Statistics, available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tertiary_education_statistics#Teaching_staff_and_student-academic_staff_ratios (accessed on 16.10.2020)
- Eurostat (2019). Mortality and Life Expectancy Statistics, July, available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Mortality_and_life_expectancy_statistics (accessed 20 February 2020)
- Gächter, A. (2002). The Ambiguities of Emigration: Bulgaria since 1988, International Migration Papers 39, International Migration Branch, International Labour Office – Geneva, available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---migrant/documents/publication/wcms_201704.pdf (accessed 11 July 2020)
- Giannoccolo, P. (2004). The Brain Drain. A Survey of the Literature, Working Papers 20060302, Università degli Studi di Milano-Bicocca, available at: <http://amsacta.unibo.it/1577/1/526.pdf> (accessed 7 July 2020)
- Grubel, H. B., & Scott, A. D. (1966). The International Flow of Human Capital, The American Economic Review, 56(1/2), pp. 268-274.
- Haque, N., Kim, S. (1995). Human Capital Flight: Impact of Migration on Income and Growth, Staff Papers (International Monetary Fund), Vol. 42, No. 3, pp. 577-607.
- House of Lords (2013). Universities UK and the UK Higher Education International Unit – Written evidence, in Soft Power and The UK's Influence Committee: Oral and written evidence – Vol. 2, pp. 903-909, available at: <https://>

- www.parliament.uk/documents/lords-committees/soft-power-uk-influence/SoftPowerEvVol2.pdf (accessed 16 August 2020)
- Körner, H. (1998). The “Brain drain” From Developing Countries – An Enduring Problem, *Intereconomics*, 33, pp. 26-29.
- Kruss, G., McGrath, S., Petersen, I. H., & Gastrow, M. (2015). Higher education and economic development: The importance of building technological capabilities, *International Journal of Educational Development*, 43, pp. 22-31.
- Maeva, M. (2010). Organizations and Institutions of Bulgarian Emigration in United Kingdom, in Karamihova, M. (ed.). *Readings. European dimensions of Culture and History on the Balkans*, Sofia, Paradigma, pp. 276-291.
- Meyer, J., Brown-Luthango, M. (1999). Scientific Diasporas: A New Approach to the Brain Drain, *Management of Social Transformations Program*, MOST Discussion Paper Series – No. 41.
- Milenkova, V. & Hristova, S. (2017). Higher Education in Bulgarian Context: Peculiarities and Challenges, *Seeu Review*, Vol. 12, Issue 2, [Online], DOI: <https://doi.org/10.1515/seeur-2017-0022>
- National Center for Science and Engineering Statistics (2019). Survey of Earner Doctorates, available at: <https://www.nsf.gov/statistics/srvydoctorates/#tabs-2> (accessed on 17.10.2020)
- Nillsen, R. (2005). The Concept of Integrity in Teaching and Learning, *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 2.
- OECD (2018). *Integrity of Education Systems: A Methodology for Sector Assessment*.
- Rice, T., Webb, H. (2017). The importance of Teaching Ethics (Revised), available at: https://www.academia.edu/35898690/The_Importance_of_Teaching_Ethics_Revised (accessed 11 August 2020)
- Transparency International (2020). *Corruption Perception Index 2019*, available at: https://www.transparency.org/files/content/pages/2019_CPI_Report_EN.pdf (accessed 12 July 2020)
- Triana, B. (2015). Cultural Demands of the Host-Nation: International Student Experience and the Public Diplomacy Consequences, *Journal of International Students*, Vol. 5, Issue 4, pp. 383-394.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). *World Population Prospects 2019: Highlights*, ST/ESA/SER.A/423.
- UNODC (2020). *University Module Series: Anti-Corruption*, available at: <https://www.unodc.org/e4j/en/tertiary/anti-corruption.html> (accessed 26 July 2020)
- Wildavsky, B. (2013). Why Should We Care about Global Higher Education, in Araya, D., Marber, P., *Higher Education in the Global Age: Policy, Practice and Promise in Emerging Societies*, Routledge.

- Wojciuk, A., Michałek, M. and Stormowska, M. (2015). Education as a source and tool of soft power in international relations, *European Political Science*, 14, pp. 298-317. DOI: <https://doi.org/10.1057/eps.2015.25>.
- World Bank (2019). *Europe and Central Asia Economic Update, Fall 2019: Migration and Brain Drain*, Washington, DC: World Bank, DOI: 10.1596/978-1-4648-1506-5
- Zlatanova, V. (1991). The Bulgarian Brain Drain, *A European Journal of International Migration and Ethnic Relations*, 3/4, pp. 133-142.

HIGHER EDUCATION IN BULGARIA – A DETERRENT FOR “BRAIN DRAIN” FROM THE COUNTRY

Chief Assist. Prof. Atanas Dimitrov, PhD
Department of National and Regional Security
University of National and World Economy
e-mail: adimitrov@unwe.bg

Abstract

This publication examines existing gaps and shortcomings in the higher education system in Bulgaria that contribute to the “brain drain”. The article analyzes publicly available documents, data and other primary and secondary sources. It suggests measures to improve the quality of the higher education system with the aim of attracting prospect students, both national and international, which could serve as a brain-drain deterrent. The paper argues that university curricula should reflect not only the interests of business, but the national and international context and the needs of society as well.

Key words: brain drain, high education, emigration, ethics, integrity

JEL: I23, I25